

Az alig ismert Nagy Imre

Az embernek rögtön a Nagy Imrénél tizenöt évvel fiatalabb, hozzá 1956 őszén nagyon közel került Bibó István ismert szavai jutnak eszébe: „S mit vésnek fel majd az én fejfámra? Bibó István. Élt 1945-1948.”

Az 1956-os forradalom miniszterelnöke 1957 áprilisában, a romániai Snagovban, házi őrizetben kezdett hozzá – befejezetlenül maradt – önéletrajza megírásához. A cím (*Viharos emberöltő*) alatt következő sorban kijelölte életének határait: „1896–195.?” Ismerte a megtorlás mechanizmusait, tudta, hogy 1956-os szerepéért életével kell fizetnie.

A rendszerváltás óta eltelt jó fél évtizedben a magyar történettudomány nem kényeztette el a közönséget jelentős új művekkel. Születtek persze forráskiadványok, tanulmánykötetek, segédkönyvek, kis és nagy „színesek” (pl. *A magyarok krónikája*), de szellemi erejét és terjedelmét tekintve nagyszabású, új eredményeket felmutató monográfia jóformán alig. Egyedül *Romsics Ignác* 1991-es *Bethlen István-életrajza* jut eszembe. Pedig oly rózsásnak tűntek a kilátások 1988-90 körül, amikor a történelem „fehér foltjai” iránt hirtelen hatalmas érdeklődés mutatkozott. Azóta nagyot változott a világ.

E recenzió kereteit nyilván meghaladná a miért boncolgatása – talán az idő volt kevés, vagy a történészek politikai és egyéb szerepvállalása sok, talán az aldatlan könyvpiaci helyzetben, vagy az olvasóközönség elfordulásában rejlik a magyarázat. (*Méray Tibor* Nagy Imre-könyvét – ha jól emlékszem – egy ötvenesért dobják a vásárló után a leárazott könyveket árusító üzletekben.) Különösen nagy a hiány komoly, de olvasmányos történelmi életrajzokban: nincs *Horthy*-, *Gömbös*-, *Rákosi*-, *Tildy*-, *Kádár*- és *Mindszenty*-biográfiánk – egyedül *Vermes Gábor* kiváló *Tisza István-kötetét* sikerült magyar fordításban megjelentetni (Századvég Kiadó, 1994).

Mindezt azért is érdemes bevezetésül leszögezni, mert *Rainer M. János* centenáriumi Nagy Imre-életrajza – terjedelme, alapossága, gondolatainak ereje és újdonsága révén – az utóbbi évek egyik legjelentősebb történelmi teljesítménye. Azt írja, az 1989-es újratemetés élménye jelentette számára a döntő lökést a kutatás megkezdéséhez, amit megkönnyített a Nagy Imre-iratainak hozzáférhetővé válása 1990-ben. Nekem azonban úgy tűnik, hogy sokkal régebben, már „Fényes Elekként” is készülődött a nagy műre.

Hihetnénk, hogy Nagy Imre hálás téma az életrajzíró számára: egy rokonszenves reformpolitikus, aki elére állt a magyarság legnagyobb jelenkori szabadságküzdelmének, és élete végén tragikus hőssé vált. Feltétlenül vonzó az ellentmondások: kommunista és hazafi, forradalmár, de – mint Rainer megjegyzi – „egy meg rázkódtatásoktól, felfordulásoktól, erőszakos beavatkozásoktól alapszámban irtózó ember...”

Ami a kommunista-hazafi problémát illeti, Rainer már az *Előszóban* alapvető megállapítást tesz: „Különbséget kell tehát tenni a kor, a negyvenes-ötvenes, sőt a korábbi évek kommunista-fogalma, az ő [ti. Nagy Imre] saját kommunista-fogalma és a 90-es évek közgondolkodásának »kommunistája« között, mert különben nehezen, szinte alig fogjuk megérteni Nagy Imre végső magatartását.” Jó volna, ha szintézisek és tankönyvek szerzői megértenék ezt a figyelmeztetést!

A történész (és az olvasó) azonban néhány leküzdhetetlen nehézséggel is szembetalálja magát – különösen akkor, ha a könyv alapgondolata szerint Nagy Imre „végső magatartása” nem esetleges, hanem az életpálya logikus következménye, mert ő mindig is „más” volt a kommunista mozgalomban, „belül és kívül állt egyszerre”.

Az első nehézség persze a mozgalom természetéből, zártságából, sajátos, taszító

káder-nyelvezetéből adódik: Rainer előre mentegetőzik, amiért sok kitérőt kell tennie a „moszkovita” csoport történetének feltárása során.

A következő nehézség viszont a főhős természetéből fakad: a biográfusnak könnyebb lehet a dolga – mondjuk – Károlyi, Tisza és Bethlen grófokkal. Nagy Imre életének első negyvenkilenc éve egy szürke, másodvonalbeli funkcionárius pályája. Bár sokszor keveredik kisebb-nagyobb párt-konfliktusokba, sőt kijelenti: ő „nem vágja magát haptákba a Komintern előtt” – szokásává válik, hogy ezek kiéleződésekor hallgat és betegeskedik. Hallgatása megkeseríti a szerző életét, aki kénytelen feltételezésekbe bocsátkozni, „valószínűsíteni”. A „kései útkeresést” illusztrálja, hogy „a Nagy Imre-irodalom időrendben első igazi történeti problémája” Rainer szerint az 1949-es összecsapás a követendő parasztpolitika ügyében.

Nem lehet véletlen, hogy Nagy Imrét sohasem vették számításba első vonalbeli vezetőként: „Önálló, vezető pártmunkára nem tartom alkalmasnak. Megfelelő irányítás és ellenőrzés mellett kétségtelenül a párt számára hasznos munkára képes” – írta róla Szántó Zoltán, vagy: „Geminder elvtárs véleménye szerint Nagy elvtárs nem dolgozik eléggé hosszú ideje a szerkesztőségben és még nem eléggé érett arra, hogy vezesse azt.” Egy agrárintézeti kolléga említi: „Amikor sok év múlva megtudtam, hogy Nagy Imre a Magyar Köztársaság miniszterelnöke lett, alapvető benyomásom a csodálkozásban fejeződött ki (mindenkinek ez volt a véleménye, nem csak nekem, ezért gondolom, hogy objektív), mert olyan formátumú, átlagos képzettségű politikusnak lát-

tuk, aki ismeri a paraszti lelkivilágot, valószínűleg tud a paraszttal beszélni, ennyi és nem több.” Az 1949-ben elhunyt „Böhm Vilmos... memoárjában meg sem említette a nevét”. Nem kevésbé áruklodó Rainernak az a mondata, hogy „Szembeötlően hiányzik [Nagy Imre] írásaiból a magyar szellemi élet nagy áramlataira, mindenekelőtt a népi írói mozgalomra, képviselőire és műveire való reflexió”.

Vajon mindez Nagy Imre „másságát” bizonyítja, vagy inkább azt jelzi, hogy például Révaihoz, Rákosihoz képest jellegtelen egyéniség, és – talán paraszti származásából adódóan is – lassabban érő, megfontoltabb típus volt? A szembe állítás Bibó visszaemlékezésében is megjelenik: „Nagyon megnyerő ember volt, de nem volt expeditív ember. Semmi különös direktívát nem kaptam tőle [...] Valamiképpen az özszes Moszkvából, Sztálin árnyékából jött kommunistában, Nagy Imre kivételével, volt valami embertelen.”

Rainer nagyon meggyőzően bizonyítja, hogy 1945 utáni, meglepetésszerű emelkedése politikus-szakember mivolta mellett – paradox módon – éppen viszonylagos szürkeségének köszönhető: „...minden jel szerint egyedül a földreform ügye érdekelte igazán (cikkei, adásai erről szóltak, mindig ezen a területen dolgozott), nem vett részt hatalmi csatározásokban, nem árukl el különösebb hatalmi ambíciót.”

Itt szeretnék néhány olyan részt kiemelni, amely különösen megragadta a figyelmet. Szerintem kiválóan sikerült az első világháború kataklizmájának – még Nagy Imre önéletírása alapján történő – bemutatása, majd pedig a harmincas évek ellentmondásos moszkvai miliójének meg-

Rainer nagyon meggyőzően bizonyítja, hogy 1945 utáni, meglepetésszerű emelkedése politikus-szakember mivolta mellett – paradox módon – éppen viszonylagos szürkeségének köszönhető: „...minden jel szerint egyedül a földreform ügye érdekelte igazán (cikkei, adásai erről szóltak, mindig ezen a területen dolgozott), nem vett részt hatalmi csatározásokban, nem árukl el különösebb hatalmi ambíciót.”

ragadása. Nagyon érdekesnek találtam a legalább háromféle kommunista típus leírását a 425-427. oldalon; ez messze túlmeleg a szokásos „moszkoviták–itthoni kommunisták” szembeállításán. Rainer meggyőzően tárja fel, hogyan lehetett volna Nagy Imre egy másik Rajk-per áldozata 1949-ben, s azt is, hogy végül miért nem lett. Remekel, amikor nyelviileg is elemzi Nagy Imre 1946-os házelnöki székfoglalóját – talán még részletesebben is belemerített volna ennek tárgyalásába:

„Nagy Imre székfoglalójában különféle nyelvi, frazeológiai rétegek rakódtak egymásra, más és más, változó erővel; a régi reformkori parlamenti szónokok tudatosan utánczó (néhol az anakronizmusig) archaizáló nyelv keveredett a kommunista párt vezetőinek jellegzetes népgyűlési szóhasználatával (de nem a belső használatú pártzsargonnal!). Ott és akkor, abban a vegyítésben, ahogy a beszéd egyesítette őket, mégsem hatott mindez diszsonánsnak.”

A kötet az 1953-as fordulattal zárul: Nagy Imre a szovjet vezetés akaratóból miniszterelnök lesz, politikájának bemutatása a következő kötetre vár. A szerző 1953 jelentőségét is újszerűen közelíti meg, sőt párhuzamot von az 1944–45-ös és az 1953-as felszabadulás között:

„Nagy Imre volt az, aki a remény, a változás perspektíváját leszállította a földre... 1953 jelentőségét az adja, hogy az annak előtte végletesen kettészakadt, hatalomra és alávetettekre hasadt országban legalább az elemi érintkezés feltételei megteremtődtek.”

Röviden szólni kell a sajnálatosan nagy publicitást kapott „dosszié”-ügyről: milyen kapcsolat fűzte Nagy Imrét a szovjet állambiztonsági szervekhez? Nos, Rainer többször hangsúlyozza „az eszmefuttatás hipotetikus voltát”, hozzátéve, hogy „a kérdés mégsem kerülhető meg hallgatással”, majd nagyon meggyőzően, bizonyítékok sorával támasztja alá azt a véleményét, hogy 1936–38 között az „igencsak

szorult helyzetbe került” Nagy Imre „a magyar emigrációra zúduló csapások idején... nem tett mást, mint annyian mások, és a »szervek« rendelkezésére állt”. 1940-ben készített sajtókezű névsora szerint tizenöt letartóztatotról – zömmel magyar emigránsokról – adott át anyagokat az NKVD-nek, ám ezek – Rainer szerint – aligha játszottak döntő szerepet az illetők helyzetének alakulásában. Lényegében ennyi a történet, amelyről több feltehetően sosem fog kiderülni, s amely annyiban befolyásolta Nagy Imre további sorsát, hogy egyáltalán lehetővé tette a túlélést – viszont „a komplex tapasztalat a sztálinista represszió mechanizmusáról... biztosan kemény és súlyos nyomot hagyott benne”.

Rainer M. János hatalmas mennyiségű és nagyon változatos forrásanyagot vizsgált át és dolgozott fel, sok kortársat hallgatott meg. Meggyőzően igazolja, hogy főhőse a változások ellenére mindvégig ugyanaz az ember maradt. Műve nemcsak alapos, de olvasmányos, jó stílusban íródott – maximálisan igazolja a hátsó borítón olvasható megállapítást: a szerző „a fiatalabb történelemznedék egyik kiemelkedő tudású és tehetséges képviselője...” Más kérdés persze, hogy – elfogadva azt a tézist, miszerint Nagy Imre 1953–1956-ot írhatott volna képzeletbeli fejfájára – kinek „éri meg” 550 oldalnyi szöveg átböngészése pusztán a „főtéma” előtti bevezetésül. Nem vitatom az egész „viharos” életpálya átfogó feldolgozásának szükségességét, ugyanakkor nagyon várom – remélem sokakkal együtt – az 1953 utáni fél évtizeddel foglalkozó, a jövő évre ígért kötetet.

(Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I., 1896-1953.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.)

Bihari Péter